

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

SAMTIDEN

VECKOSKRIFT

FÖR

POLITIK OCH LITTERATUR

UTGIFVEN AF

C. F. BERGSTEDT.

N° 23.

Lördagen den 6 Juni

1874.

Furst Bismarek och de preussiska kyrkolagarne.

Om den häftiga spänning som råder mellan preussiska regeringen och det katolska presterskapet hade vi vid årets början tillfälle att yttra några ord. Efter den tiden har fientligheten tilltagit, sedan förnyade utpantningar för böter eget rum hos ett par af kyrkans chefer och de sjelfva till och med blifvit förde i fängelse, medan å andra sidan den tyska riksdagen antagit vissa supplementarförfattningar till de bekanta Falkeska kyrkolagarne. Vi skola nu begagna tillfället att kasta en blick till baka på de förhållanden ur hvilka dessa stridigheter uppväxt, och tillse hvilka utsigter finnas för deras undanröjande.

Det är eget nog, att liksom det timliga påfveväldet i våra dagar störtades af ett par katolska makter, var det de icke katolska regeringarna, England, Ryssland och Preussen, som 1815 hufvudsakligen genomdrefvo Pius VII's restauration. Föga anade de den gången hvilka svårigheter de skulle bereda sig i Irland, Polen och de katolska delarne af Preussen. Vid århundradets början trodde man att alla konfessionella tvister voro begrafna under upplysningsseklets allmänna fördragsambet, och man betraktade kyrkornas motståndskraft mot staten såsom en orimlighet. Det dröjde likväl icke länge innan dessa ljuflva illusioner skingrades. Knapt hade Pius å nyo kommit till makten, förr än han återstälde jesuiterna, hvikas tillvaro en af hans företrädare hade förklarad oförenlig

med kyrkans sanna frid, och ultramontanerne öfver allt i de romaniska länderna fingo öfvermakten både i kyrka och stat. Att dömma efter de uppträden som vi dagligen bevitna, vallfärder och processioner i de katolska länderna, som erinra om medeltidens mörkaste öfvertro, samt i de protestantiska ett högtfarande form- och symbolväsende, hvilket äfven vid vårt sista kyrkomöte uppenbarade sig i dopfuntarnes officiella återinförande i kyrkorna, och de våldsamma pietistiska ansatser hvilka man öfver allt ser omkring sig, skulle det synas såsom om religiositeten voro färdig att åter vakna till ett nytt lif, så framt icke annars de skenbara lifstecknen endast äro ett spasmodiskt dödsarbete. Det behöfver knappast sägas att vi med religiositet här endast mena den yttre konventionella gudaktigheten; det är den som gör väsen af sig och oaktaadt alla högstämda pretentioner är särdeles villig att tråda i de lägsta världsliga intressenas tjänst.

Förhållandet mellan kyrka och stat är ett af de svåraste problem som vårt samhällsarbete har att lösa. Grundsatsen af deras åtskiljande är teoretisk riktig, såsom det ideal till hvilket framtiden måste sträfva, men så framt kyrkan har ett inre lif, kunna hon och staten icke förblifva likgiltiga mot hvarandra, lika litet som de kunna bestå jemte hvarandra såsom två oberoende makter, emedan de ömsesidigt genomtränga hvarandra, äro bygda af samma beståndsde-

lar, lefva på samma jord och, kortligen sagdt, endast äro olika uttryck af samma kollektiva personligheter.

Skall världen å nyo upplefva reformationssektlets strider? Icke åminstone i samma form, ty omständigheterna äro väsentligen förändrade. Då var det blott tre stater i Europa, England, Sverige och Holland, som ånjöto politisk frihet; nu deremot hafva samtliga katolska länder ganska frisinnade konstitutioner. Icke mindre är kyrkans eget tillstånd förändradt, ty på samma gång som ett växande antal, både i de högre och de lägre samhällsklasserna, blir likgiltigt eller till och med fientligt emot all positiv religion, tilldrager kyrkan bandet så mycket starkare omkring det fåtal som förblir henne troget, och utöfvar öfver deras samveten ett mera absolut välde än kanske under något föregående tidedvarf. Att sådant är förhållandet inom de pietistiska sekterna af protestantismen, är väl bekant; på samma sätt har den romerska kyrkan utbytt sina filosoferande biskopar och världsliga abbéer af Voltaire's skola mot en armé af fanatiska prester, understödda af nästan lika fanatiska lekbröder, som för den andliga myndighetens upprätthållande äro färdige att gå i öppen strid mot det borgerliga samhället. Det är en begreppsförvillelse att tala om ett våldförande af kyrkans frihet, när det gäller att tillbakavisa hennes intrång vid alla de viktigaste tillfällen i det borgerliga lifvet, födelse och död, äktenskap och uppfostran, hvilka staten aldrig kan uppgifva sin rätt att kontrollera. Suveräniteten kan icke delas, och den borgerliga regeringen icke medgifva att en hemlig, främmande makt, som hemtar ingifvelser från Vatikanen, blandar sig i hennes lagar och lägger hinder för deras verkställighet. De protestantiska staterna hafva för sin frihet att tacka det beslut samma allvar hvarmed de mötte katolska intriganters försök att öfverändakasta på samma gång deras borgerliga och religiösa frihet; genom det kraftiga motstånd de satte mot sådana försök beredde de sig möjlighet att i närvarande tider utöfva full fördragsamhet mot sina forna fiender.

Den stora svårigheten är att uppdraga den gräns utöfver hvilken staten icke får gå vid häfdandet af sina oafytterliga rättigheter. Denna svårighet blir så mycket större, som en bundsförvandt sjelfmant erbjuder sig åt den borgerliga regeringen för att krossa öfvertrons makt, nemligen religionshatet *quand-*

même, icke mindre bittert och fanatisk än sjelfva troshatet. Det må i principen predikas så högt som helst att det borgerliga samhället har intet att göra med individernas innersta öfvertygelser, men ännu har historien icke visat oss någon stat hvars medborgare kunnat umbära religiösa öfvertygelser, och man kan väl säga att hvarje folks sedliga medvetande är på det närmaste förbundet med deras tro. Angriper nu staten den senare, vare sig genom den offentliga uppfostran i grundsatserna, eller genom kyrkoförordningar i den yttre kulten och observanserna, så är det fara värdt att staten dermed afskär några af pulsådorna för sjelfva sitt andliga lif. Lika litet får staten nedsätta de kyrkliga samfundet till blotta polisanstalter; den bekvämlighet som dermed vinnes för upprätthållandet af den yttre ordningen betalas dyrare än den är värd med uppoffringen af det andliga lifvets frihet.

Vid uppdragandet af gränsen mellan kyrkans och statens befogenheter, så att hvardera okränkta af den andra kan uppfylla sina åligganden, måste man göra noga afseende på en mängd särskilda förhållanden, kyrkans historiska ställning, mängden af särskilda religionsmenigheters medlemmar, politiska fördrag o. s. v. Men då man har att göra med den romerska kyrkan, kan ingen regering förbise den omständigheten att denna kyrka principiellt förnekar statens suveränitet, hvilken alla protestantiska bekännelser beredviligt erkänna, och envist fasthåller vid medeltidsbegreppet om sin egen öfverhöghet. Det är således en ovärderlig lycka för de stater hvilka såsom Sverige, Norge och Danmark egentligen icke alls hafva någon inhemsk katolsk befolkning, ty staten kan der utan fara medgifva all möjlig frihet åt de främmande trosbekännarne. Farligare är det i sådana länder som Preussen, som från början var en af protestantismens hufvudstater, till dess den först genom eröfringen af Schlesien, och sedan genom erhållandet af Posen och Rhenprovinserna, kom att få ett betydligt antal katolska undersåtar, som nu nära nog stiger till tredjedelen af hela befolkningen. Hvad som till en början hjälpte saken var den oberoende ställning som de tyska biskoparne intogo i förhållande till påfvestolen, men som mer och mer upphörde när de blefvo undersåtar under protestantiska furstar, till dess att dessa platser nu mera äro nästan utslutande besatta med ultramontaner. Preus-

sens regering har under de förvecklingar som småningom uppstodo handlat än med feg undergifvenhet, än med öfvermod och godtycklighet, såsom då erkebiskoparne af Köln och Posen, uppmuntrade af statens eftergifter, öppet förklarade krig i den bekanta frågan om de blandade äktenskapen och på en kunglig befallning blefvo häktade utan dom och ransakning. Att i största korthet redogöra för de derpå följande tvistigheterna är afsigten med följande sidor.

Konung Fredrik Wilhelm III's försök att sammansmälta den reformerta och den luterska bekännelsen till en unierad protestantisk kyrka är bekant. Han hade trots sig finna att skiljaktigheterna voro utan praktisk betydelse, och hans företag rönt betydande framgång, till dess att han dekreterade en liturgi, som han själf hufvudsakligen författat; då gjorde de schlesiska lutheranerna motstånd. Konungen förgrymmades öfver denna opposition och företog sig att afsätta de motspänstiga kyrkoherdarne, en åtgärd hvilken strängt ogillades såsom ett ingrepp på religionsfriheten och endast tjänade att stärka den lutherska separatismen. Fredrik Wilhelm IV hade såsom kronprins ogillat dessa åtgärder, och när han 1840 tillträdde regeringen, sökte han att med bibehållande af det väsentliga i unionen gifva den en försonligare karakter, i det han åt lutheranerne inrymde full bekännelsefrihet; de stridiga tendenserna voro dock icke lätt försonade, och många rifningar uppstodo mellan de stränga lutheranerne och unionisterna. Den entusiastiska konungen bemödade sig också att göra den protestantiska kyrkan mera oberoende af staten, och högkyrklig såsom han var, vurmade han en tid på att återupprätta den apostoliska successionen, hvilket dock icke kom till utförande, emedan han icke kunde besluta sig i valet mellan erkebiskopen af Canterbury eller erkebiskopen af Upsala såsom representeranter af den sanna apostoliska kontinuiteten. Hans försök stannade vid upprättandet af ett *Oberkirchenrath*, som gaf något större oberoende åt den protestantiskt kyrkliga förvaltningen. Äfven med den romerska kyrkan sökte han komma på en vänligare fot, i det han frigaf de fängslade erkebiskoparne, afskaffade det kungliga *placet*, genom hvilket regeringen utöfvade en viss kontroll öfver det katolska presterskapets förhållande till påfven, och inrättade ett särskildt katolskt kyrkdepartement.

Det har blifvit hans broders och efterträdares öde att i många afseenden öfverändakasta hans politik, men mest i afseende på de kyrkliga frågorna; dock hade redan 1848 års händelser utöfvat ett stort inflytande på förhållandet mellan staten och kyrkan i Tyskland, i det att det katolska presterskapet med vanlig skicklighet begagnade sig af Frankfurt-parlamentets uttalande till fördel för kyrkans frihet. Denna lagstiftande församling uppställde såsom regel att hvarje kyrkemenighet skulle vara oberoende, ingen af dem hafva några uteslutande förmoner, ingen statskyrka hädanefter erkännas, men alla föreningar, således äfven de religiösa, fortfarande vara underkastade statens lagar. Mot den sista bestämmelsen protesterade de tyska biskoparne i Würzburg, i det de förbehöllo sig rätt till fri förbindelse med den påfliga stolen, samt att utan regeringens medgifvande offentliggöra alla påfliga och biskopliga förordningar och herdebref, äfven som den katolska kyrkans rätt till oberoende lagstiftning och lagskipning i alla ecklesiastiska angelägenheter. Under tiden hade dock revolutionen öfvergått till öppet uppror, och när detta var besegradt hade presterne lyckats intala regeringarna att de ensamme förmådde kufva den revolutionära andan; det ultramontanska partiet tillskansade sig på detta sätt ett inflytande som fick sitt starkaste uttryck i det österrikiska konkordatet 1855.

Det italienska kriget 1859 bröt på en gång Österrikes välde på halfön och det världsliga påfvedömet, genom att inskränka kyrkostaten till *Patrimonium Petri*. Jesuiterne, som då voro öfvermäktige i Vatikaner, uppgjorde då den planen att ersätta den världsliga makt de förlorat genom att drifva påfvens andliga välde till dess yttersta gränser. Förkunmandet af dogmen om jungfru Marias obefläckade afelse var en förkänning om huru långt de kunde gå: biskoparne blefvo icke derom rådfrågade utan endast inbjudne att vara närvarande vid dogmens förkunande, och de underkastade sig denna kränkning af sin gamla rätt, på samma gång som de katolska regeringarna utan motstånd funno sig i proklamationen af *Syllabus*, hvilken innehöll en förmlig bannlysning öfver de politiska konstitutionerna. Det var ett hårdt slag för Rom, när Österrike, de katolska inträssenas målsman i Tyskland, besegrades genom slaget vid Sadowa, och det protestantiska Preussen i dess ställe trädde

i spetsen för Tyskland. Jesuiterna sågo då att de icke hade någon tid att förlora, och det vatikanska konciliet öppnades i december 1869. Det skulle behöfvas en hel bok för att berätta om alla de intriger hvarigenom hvarje försök till verklig diskussion qväfdes och majoritens motstånd tillintetgjordes; genom en underbar ödets skickelse utbrast dock, nästan i samma ögonblick som den påfliga ofelbarheten förkunnades, det fransktyska kriget, och kort efter kapitulationen i Sedan intågade konungen af Italien i Rom.

Ända hittills hade grefve Bismark betett sig ganska fogligt mot katolikerna, och han hade till och med tillstyrkt att erkebiskopen af Posen grefve Ledochovski skulle erkännas såsom påfvens nuntius vid hofvet i Berlin, ehuru planen strandade mot konungens bestämde vägran. Nyss förr än det vatikanska mötet sammanträdde hade bayerska ministern furst Hohenlohe utfärdat en skrivelse till Frankrike, Österrike och Nordtyska Förbundet, med förslag till protest mot den nya dogmen, i anledning af de faror hvarmed den samma hotade staternas sjelfständighet. Både de tyska och de österrika biskoparne voro för ingen del välvilligt stämde mot den nya dogmen, och hade de endast blifvit bättre understödde af sina regeringar, kunde saken lätt nog hafva fått en annan utgång. Men Bismarck, som förutsåg kriget med Frankrike, var angelägen att icke skaffa sig en ny fiende i Rom, och förklarade bestämdt att han på inga vilkor ville blanda sig i den katolska kyrkans inre angelägenheter.

Den första förändringen i den tyska kanslrens kyrkliga politik egde rum när det franska presterskapet försökte gifva kriget en religiös karakter; man hade nemligen hos de franska fångarne funnit biskopliga bref, hvori de uppmanades att tappert strida »för vårt älskade fädernesland och vår heliga religion». Bismarck beklagade sig deröfver hos Antonelli och fordrade förbud mot sådana åtgärder å franska kyrkans sida, men kardinalen vägrade att blanda sig i hvad han anåg för en rent fransk fråga. I januari 1871 kom erkebiskop Ledochovski till Versailles, för att hos kejsaren och kansleren utverka påfvens restauration; för att blifva prelaten qvitt gaf man honom kan hända en vink om att saken kunde efter krigets slut blifva uppgjord på diplomatisk väg, men när ultramontanerne några månader sonare, under debatten i riksdagen öfver svarsadressen, försökte att

deri införa en fras med anhållan om den nya kejsarens intervention till påfvens förmon, uppträdde regeringens anhängare under ministrarnes tystnad ifrigt mot förslaget, som förkastades med en stor majoritet. På samma sätt gick det med flere andra förslag, som framställdes af ultramontanerne. Att furst Bismarck sjelf var alldeles likgiltig för de teologiska stridigheterna, är väl bekant, men han gjorde ingen hemlighet af sin öfvertygelse, att en starkt demokratisk rörelse efter krigets slut skulle uppstå i Tyskland; utan tvifvel hade han aldrig uppträdt med så beslutsam fientlighet mot den katolska kyrkan, om han icke ansett det nödvändigt att derigenom söka en afledning för den oroliga sinnesstämningen.

För öfrigt var den romerska kyrkans ställning i Tyskland sådan, att den svårligen kunde undgå att väcka betänkligheter hos en statsman som gjort till sin lefnadsuppgift att uppbygga Preussens storhet på säkra grundvalar. Uppmuntrad af de föregående regeringarnas svaghet, hade romanismen i Tyskland vunnit den ena positionen efter den andra. Redan 1865 räknade den i Tyskland och Österrike 1,607 kloster med nära 20,000 munkar och nunnor, samt mer än 30,000 prester, som styrde alla de offentliga katolska skolorna, beherskade genom biktstolen kvinnornas samveten samt utöfvade inflytande på valen, under det att kyrkan öppet fördömde de grundsatser på hvilka den moderna staten hvilat, samvets-, bekännelse-, press- och föreningsfriheten, förklarande att katolicismen hade uteslutande rätt att vara statens religion, att dess suveräna myndighet var oberoende af regeringarnas bifall, samt att konungar och furstar voro underkastade den kyrkliga jurisdiktionen. Genom en allokution af den 22 juni 1868 hade påfven helt enkelt förklarar den österrikiska konstitutionen samt lagarne om äktenskap, skolor och de andliga ordnarnes disciplin ogiltiga; för regeringar som hafva flere millioner katolska undersåtar och betala många millioner årligen för underhållet af deras presterskap kunde sådana anspråk icke vara likgiltiga.

Genom konstitutionen af den 18 juli 1870, den ryktbara *Pastor Acternus*, annullerades på en gång alla de garantier som hittills funnits mot påfvedömets despotism. Väl hade redan långt förut biskoparnes gamla sjelfständighet, sådan den var betryggad genom de gallikanska deklarationerna af 1684, fal-

lit i vanhäfd, men nu först förintades genom en offentlig handling biskoparnes oberoende, och regeringarnas bifall till deras tillsättning förklarades obehöfligt, så att om en styrelse vägrade att bekräfta ett biskopsval, antingen derföre att den valdes person var »mindre behaglig», eller derföre att han undandragit sig att aflägga eden, kunde påfven helt enkelt förordna hvilken annan prest som helst i hans stift att bestrida hans åligganden. Dertill kommer, att då den katolska kyrkan icke erkänner någon dogm såsom ny, utan blott som en noggrannare bestämning af en gammal, så fick ofelbarhetsförklaringen en retroaktiv verkan, och då, enligt konstitutionen af 1864, hela den moderna samhällsinrättningen sattes i band, äro alla katoliker vid äfventyr af exkommunikation förbundne att hålla alla dessa saker för fördömliga villomeningar. Det kan således icke sägas att de påfliga dekreten endast röra kyrkans inre angelägenheter: de äro öppna anfall mot den moderna staten, och dess regeringar äro icke blott berättigade utan skyldiga att taga sina mått och steg till skydd för sig sjelfva.

Den första åtgärd som preussiska regeringen tillgrip var att om hösten 1871 upphäva det katolska kyrkodepartementet; det var en klok och rättvis åtgärd, ty detta departement hade blifvit en hård för ultramontanerna intriger mot statens säkerhet. Det nästa steget var mera vågadt: en religionslärare vid gymnasiet i Braunsberg, dr Wollmar, hade vägrat att underkasta sig ofelbarhetsförklaringen och följaktligen blifvit afsatt af sin biskop; han värdjade till regeringen, hvilken icke allenast förklarade honom berättigad att bibehålla sitt embete, utan äfven fordrade att föräldrarna skulle fortfarande skicka sina barn till hans undervisningstimmor, i öppen strid mot den preussiska konstitutionen, enligt hvilken den katolska kyrkan har rätt att bestämma öfver den religiösa undervisningen för sina medlemmar. Regeringen hade rätt att behålla Wollmar vid hans embete och hans lön, men icke att tvinga någon att begagna hans undervisning, och ministerns beslut innebar i sjelfva verket, att endast de som motsatte sig ofelbarhetsförklaringen voro rättroende katoliker. Derefter framlade kanslern för förbundsrådet och riksdagen en lag mot predikstolens missbruk, som förnämligast understöddes af den baierska ministern, på den grund att regeringarna voro försvarslösa mot presterskapets an-

fall i deras predikningar. Lagen antogs med en svag majoritet och väckte stor bitterhet hos katolikerne; den praktiska nyttan var ingen, ty det fans redan förut ett stadgande mot den offentliga yttranderättens missbruk. Ett tredje steg var lagen om inspektionen öfver de offentliga skolorna. Så länge som erkebiskopen Ledochovski stod på god fot med regeringen, hade han sorgfälligt afhållit sig från att uppmuntra det polska sträfvandet, men så snart Bismarck vändt sig mot ultramontanerna, intog han en annan ställning, och de katolska lärarne vägrade att gifva undervisning på tyska i de blandade distrikten. Nu framlade regeringen ett lagförslag, enligt hvilket alla prester såsom sådana skulle uteslutas från skolinspektionen, men på samma gång åläggas att förrätta denna inspektion såsom statens embetsmän, i fall de dertill erhöle befallning. Denna förbindelse befans så orimlig att parlamentet förkastade lagen och endast godkände den bestämmelsen att de andlige skulle kunna förordnas till skolinspektörer, i fall de dertill vore villige. Det nästa steget var jesuiternas utvisning. Det är sant att de voro de verkliga upphofsmännen till Syllabus och ofelbarhetsdogmen, samt att den jesuitiska politiken för närvarande beherskar hela den romerska kyrkan; men åtgärden att utan dom och ransakning förvisa flere hundra medborgare från deras fädernesland var lika godtycklig som ändamålslös; hela det tyska presterskapet är ultramontan och styres lika väl från Rom som från något ställe inom Tysklands gränser.

I början af 1872 efterträddes då varande ministern för de kyrkliga angelägenheterna von Mühlher af dr Falk, som följande år framlade de bekanta fyra kyrkolagarna, hvilka af förbundsrådet och riksdagen antogos i maj 1873. Några ord om dessa ryktbara författningar torde här vara på sitt ställe. Den första är af mindre betydelse, såsom endast föreskrifvande de nödvändiga formaliteterna för utträdet ur en religiös menighet, och den väckte intet särdeles motstånd. Den andra författningen bestämde presternas undervisning och lärdomsprof: kyrkliga embeten skola hädanefter endast kunna anförtros åt tyskar, som vid tyskt gymnasium aflagt det föreskrifna mogenhetsprovet, derefter under tre år studerat teologi vid tyskt universitet eller vid något af kyrkoministern godkänt seminarium, och slutligen undergått en ordentlig statspröfning, för att ådagalägga besittning-

gen af tillräckliga insigter för utöfningen af det presterliga kallet, i synnerhet i historia, filosofi och tysk litteratur. Alla de ecklesiastika inrättningar som äro afsedda för presterskaps bildning stå under regeringens uppsigt, och ingen lärare får tillsättas utan regeringens samtycke; i motsatt fall är regeringen berättigad att indraga de anslag som äro anvisade för sådana inrättningar, och att stänga dem. Inga nya seminarier få inrättas. Hvarje presterlig tillsättning skall bekräftas af öfverpresidenten såsom den högsta provinsmyndigheten, hvilken eger att inom 30 dagar ingifva sin reservation, i fall kandidaten icke aflagt de föreskrifna kunskapsproven eller varit dömd i brottmål, eller omständigheter eljest kunna förebringas mot honom, som göra sannolikt att han sätter sig emot samhällets lagar eller störer dess ordning. Mot denna den borgerliga maktens reservation kan åter biskopen göra invändning inom nya 30 dagar vid den kungliga domstolen för kyrkoärenden. Hvarje utnämning i annan ordning är ogild, och den kyrkliga myndighet som dermed beträdes är underkastad böter från 200 till 1,000 thaler. Den prest som utan att vara lagligt tillsatt utöfvar presterliga förrättningar gör sig förfallen till ett motsvarande penningstraff. Vid 1,000 thalers vite skola alla presterliga befattningar vara tillsatta inom ett år sedan de blifvit lediga. Den tredje lagen rör kyrkodisciplinen. Denna kan endast utöfvas af tyska myndigheter och under sträng uppsigt af öfverpresidenten i provinsen, hvilken har rätt att vädja till den nyssnämnda kyrkliga öfverdomstolen mot hvarje disciplinärisk åtgärd som han kan finna menlig för det allmänna bästa; samma rätt till vädjan står äfven öppen för dem som blifvit dömd till disciplinärisk bestraffning. Öfverdomstolen faller sitt utslag icke efter någon bestämd lag utan efter medlemmarnes fria öfvertygelse; den är också berättigad att utan vademål afsätta sådana prester som bryta mot statens lagar på ett så allvarsamt sätt att deras förblifvande vid sin embetsutöfning kan synas äfventyrligt för den allmänna ordningen. Den sista lagen stadgar gränserna för bestraffningarna, hvilka endast få vara af rent kyrklig natur. Det är förbjudet att ålägga bestraffningar för åtydandet af statens lagar eller för utöfvandet af medborgerlig valrätt; det är vidare förbjudet att gifva offentlighet åt sådana bestraff-

ningar utom kretsen af de föreningar hvilka de straffade personerna tillhöra.

Sådant är i korthet innehållet af dessa lagar, hvilkas följder icke äro lika klara som deras mening. Ingen ting är önskvärdare än att alla de som inträda i det presterliga ståndet äro i besittning af en högre uppfostran, men man kan draga i tvifvelsmål, huru vida detta lyckas med så våldsamma medel som de här använda. Den allmänna universitetsuppfostran är i mer än ett afseende olämplig att bereda katolska prester för celibatet och biktstolen, institutioner hvilka af ungdomen i allmänhet betraktas med allt annat än vördnad. De katolska fakulteternas professorsstolar voro fordom fyllda med berömda och frisinna män; det är annorlunda nu, mest genom statens fel, som icke försvarade dem mot illviljan från Vatikanen. De katolska professorerna i Tyskland äro nu antingen ursinniga ultramontaner eller gammal-katoliker: men de senare äro exkommunicerade, och därför gå studenterna helt naturligt till de förre. Sjelfva kunskapsproven i historia, filosofi och litteratur utesluta för ingen del ohörsamhet mot statens lagar. Det är onekligt att rättigheten till utnämning af presterliga embeten är ett af de viktigaste älgganden som tillhöra religiösa föreningar, och lika onekligt är att den katolska kyrkan i detta afseende blottställt sig för rättmätiga förebräelser; men den makt som blifvit inrymd åt de verldsliga myndigheterna står i öppen strid med kyrkans autonomi och neddrager presten till en underordnad statstjenare, på samma gång som den öppnar fältet för politiska inflytelser, allt efter som en konservativ eller liberal minister står i spetsen för kyrkoangelägenheterna. En verklig statskyrka, för hvilken regenten sjelf är hufvudet, skulle icke kunna underkasta sig ett sådant polistväng, som upphäver all andlig myndighet; de protestantiska församlingarna i Skotland och Schweiz hafva för långt mindre brutit med staten, och man kan väl säga att en kyrka som upphört att uppfostra, examinera och öfvervaka sina tjenare med det samma upphört att vara en kyrka. Det har blifvit försökt att genom en af de lagar som detta år blifvit den tyska riksdagen föreslagna och af den samma antagna låta de katolska församlingarna sjelfva, inom vissa gränser, välja sina prester, men vi tvifla mycket på att detta hjälper saken, ty der sinnesstämningen är ultramontan, välja församlin-

garna sina prester derefter, och der detta icke är händelsen, löpa de valde endast fara att blifva exkommunicerade af sina biskopar.

Oerhörda missbruk hafva blifvit bedrifna med de katolska biskoparnes disciplinära makt, i det de instängt sina underordnade, underkastat dem grymma penitenser och till och med kroppslig aga; sådana skandaler böra under inga omständigheter tillåtas af staten. Men helt annat är att göra straffens verkställighet beroende af de världsliga myndigheterna. Man kan föreställa sig att en katolsk prest förklarar sig mot ofelbarhetsdogmen, eller att en protestantisk förnekar Kristi gudom; de dömmas då af sina förmän ovärdige att behålla sitt embete, efter som de ställt sig utom kyrkans rämärken, och då af sättningsdomen träffat dem mot deras vilja, vädja de naturligtvis till den högsta instansen, hvilken, i händelse förfarandet mot dem icke anses befogadt; upphäver domen och sålunda i sjelfva verket resolverar att en prest som förnekar sin kyrkas fundamentalläror det oakadt är berättigad att fylla en plats i denna kyrka. Sjelfva domstolen är något besynnerlig i sin sammansättning: den består af en president och tio medlemmar, hälften katoliker, hälften protestanter, af hvilka fem skola hafva förvaltadt offentligt domareembete, och sammanträder under ministerns omedelbara inseende. Är det tänkbart att en protestant skall underkasta sig en katolsk majoritet i frågor som röra hans bekännelse, och omvänt? Det är icke troligt att hvad som misslyckades för Josef II, på en tid då det religiösa intresset var dött och de katolska prelaterne voro afgjorda voltairianer, skall lyckas för furst Bismarck, sedan ultramontanismen bemäktigat sig hela det tyska presterskapet. Det svåraste fel en statsman kan begå är att stifva lagar som icke efterlevas, och det är föga utsigt till att de Falkska lagarne skola blifva åtlydda. Sant är visserligen att inskränkningar i det katolska presterskapets rättigheter af ålder egt rum i några andra länder, såsom i Frankrike och Württemberg, men i Preussen är systemet nytt, och det var icke att vänta att biskoparne skulle underkasta sig det. Också afläto de genast efter publikationen en högtidlig protest mot dessa lagar, hvilka de förklarade sig icke kunna efterleva, emedan dessa angripa den katolska kyrkan i hennes innersta väsende; de kunde från sin ståndpunkt icke handla annorlunda.

De tyska tidningarna hafva hela denna vår berättat oss om upprepade bötfällningar, utmätningar och penningstraff som drabbat katolska biskopar. Sinnesstämningen hos deras församlingar har derigenom blifvit upprörd till det yttersta, utan att regeringen derigenom kommit bättre till rätta med de motspänstiga prelaterne. Böter och penningstraff hafva sina gränser, men hvad skall regeringen göra, om de förblifva ståndaktige och insvepa sig i martyrskapets mantel? Hon kan landsförvisa dem liksom jesuiterna, eller internera dem på aflägsna orter, enligt en just nyss antagen lag; men de skola då styra sina stift från närmaste främmande stad, och om då regeringen befäller generalvikarien att träda i tjänstgöring, svarar han att han icke kan göra det, efter som stiftet icke är ledigt. Så länge prester och biskopar finna understöd af sina församlingar, skall regeringen icke kunna förmå dem att nämna prester mot deras vilja, och det kan hända att hela provinser råka i samma belägenhet som de länder hvilka under medeltiden föllo under interdikt, att nödgas umbära sakramenten och de kyrkliga handlingar som de anse oundgängliga för sin salighet. Många tyska katoliker voro upprörda öfver den skamliga rol som de tyska biskoparne spelte vid det vatikanska konciliet och de skändliga intriger genom hvilka ofelbarhetsförklaringen genomdrefs, men så snart kyrkans oberoende syntes dem vara i fara, hafva de uppfogat sina egna öfvertygelser och ställt sig på sitt presterskaps sida. Detta bevisas bäst af den stora tillväxt som det ultramontana partiet erhållit i riksdagen: förra året räknade det icke mera än 63 medlemmar, och under den sista sessionen uppgick deras antal till mer än hundra. Ut-fallet af valen i år säges hafva skrämt sjelfva Bismarck, och vi undra icke derpå: det är icke roligt för en regering att hafva tredjedelen af sina undersåtar till fiender.

Såsom protostanter äro vi skyldige den tyska regeringens bemödanden våra välönsknin-gar, men vi skulle anse det ganska olämpligt att genom offentliga möten, såsom det skett i England, gifva dem understödet af en offentligt uttalad folkmening. Huru striden slutligen kommer att slitas, är ännu icke möjligt att förutse; lyckligtvis för furst Bismarck begå hans fiender kolossala fel, såsom det pjollriga brevet från påfven till kejsar Wilhelm, och rikskansleren vänder med stor

390

skicklighet dessa fel till sin fördel. I samvetsfrihetens sanna intresse kunna vi icke annat än önska, att bättre medel än de Falkska lagarne måtte blifva använda, och under den nyligen slutade riksdagssessionen genomdrefvos äfven några supplementära lagförslag, bland andra det som gör det borgerliga äktenskapet obligatoriskt, hvilka sy-

nas gå i den rätta riktningen, nemligen att, så vidt det låter sig göra, helt och hållet skilja mellan statens och kyrkans befogenheter. Bristen på utrymme förbjuder oss att redogöra för dessa nya lagar; vi endast önska att de måtte finnas verksammare än deras föregångare.

Litteratur.

Darius. Ett förut otryckt svenskt drama. Af Isaac A. Börk. Uppfördt af det första svenska skådespelaresällskap å teatern Lejonkulan i Stockholm 1688. Efter författarens i Bergshammars arkiv funna originalhandskrift utgifvet, jemte en historisk inledning och anmärkningar af K. Fr. Karlson, lektor i Örebro. Stockholm 1874. F. & G. Beijer. Pris 3 kr.

Lektor Karlson är en lycklig forskare: han har ur Örebro elementarläroverks arkiv framdragit ganska märkvärdiga urkunder, som tjena att belysa forna tiders seder och lefnadssätt, på samma gång som de gifva oss biografiska upplysningar af rätt mycket värde. Vi hafva i en föregående ärgång (1872 s. 601) sökt göra rättvisa åt den skicklighet hvarmed hr Karlson af några spridda pappersblad, bref, notor, räkningar, inventarier och annat, som våra fäder dömt värdelöst och öfverlemnadt åt förstörelsen, vetat frambesvärja hela långa rader af tidsbilder, som måla förgångna samhällstillstånd, seder och karakterer. Vi anmärkte då att ett sådant restaurationsarbete icke är utan sin stora betydelse för den verkliga historien, åt hvilken endast en lycklig slump räddat en ringa del af det material som af vårdslöshet eller okunnighet blifvit förstördt. Det är med verkligt nöje vi åter träffa hr Karlsons namn på ett litet häfte, hvars egentliga innehåll är ett nära tvåhundra år gammalt skådespel, föga njutbart för våra dagars läsare men af ett icke ringa litteraturhistoriskt intresse, och föregånget af en utförlig inledning, ur hvilken vi i det följande skola tillåta oss att göra ett och annat lån.

På det vackra godset Bergshammar i Södermanland, fideikommiss inom den friherrliga ätten Sack, finnes utom ett ganska betydligt bibliotek, som till en del blifvit begagnadt af lärda forskare, äfven ett gods- och familjearkiv, med bref på flere språk till och ifrån mer eller mindre historiskt bekanta personer

af den nyssnämnda och andra med henne beslägtade familjer, samt en hel mängd andra märkliga saker. På inbjudning af nu varande egaren vistades hr Karlson en sommar för ett par år sedan vid Bergshammar, för att bringa någon ordning i detta arkiv, hvilket genom en någon tid förut verkställd flyttning råkat i stor oordning, och upptäckte då, bland andra skrifter af större eller mindre intresse samt ytterst omvexlande och olikartadt innehåll, det dramatiska verk hvilket han nu utgifvit. Det var ett gammalt, mycket nött handskrifvet häfte, utan årtal, titelblad eller namn, försedt med åtskilliga korrektioner af samma hand, hvilka förråda att det varit författarens eget exemplar. Hr Karlson kom straxt från början på den tanken att detta skådespel, med Darius och Alexander såsom hufvudpersoner, kunde vara det samma hvilket af Wieselgren nämnes såsom befintligt i det Delagardieska arkivet, och vid en kollationering af båda handskrifterna, hvartill sedermera kom en tredje, tillhörande det Rålabiska biblioteket på Sundby, bekräftades till fullo denna förmodan. Dramat bär i den Delagardieska handskriften följande titel, hvilken vi bokstafligen återgifva till våra fonetiska rättskrifvares särskilda uppbyggelse: *Darii Särge-Spel. Afhandlat på Dän Swänska Theatren uthi Stockholm okk Lejonkulan. År 1688 dän Aprill. Skrifvet af Isaac A. Börk.*

I första delen af »Grunddragen af svenska vitterhetens historia» omtalar Malmström, bland balletter som uppfördes under senare hälften af sjuttonde eller första början af adertonde seklet, ett i herdestil och romantiska versformer författadt stycke, kalladt: »Lyckopris på konung Carl XI:s födelsedag», äfven som ett annat, kalladt »Ärans oförvissneliga och segerrikt grönskande Linder», till firande af greve Lindskölds namnsdag, jemte några flere

af samma beskaffenhet. Författaren till dessa dikter kallas hos Malmström Isaac Björk och är ingen annan än vår Börk, som författat sorgespelet Darius. Den löberödska handskriften (Delagardieska arkivet) innehåller utom Darius åtta dramer eller balletter, hvaribland af Isaac Börk det nyss omtalade »Lyckopris», af hvilket dock enligt en här meddelad upplysning blott första akten är af Börks hand, samt ett annat, kalladt »Apollos Särge-spel. Afhandlat på dän Swänska Theatern uthi Stockholm År 1688 dän Martii». Han var således en professionel dramatisk författare, men han var äfven skådespelare, hvilket dock icke hindrade honom att med tiden blifva både konsistorienotarie och rector scholæ, såsom vi i det följande skola se.

Men skådespelskonsten hade under medeltiden sitt egentliga stamhåll vid skolor och akademier, och det sällskap som spelte i Lejonkulan var ingen ting annat än ett konsortium af studenter, som för att kunna i Upsala fortsätta sina strängare studier då och då förtjente litet pengar på sina sceniska prestationer.

Man vet att de så kallade skolkomedierna eller sceniska föreställningar hvilka vid läroverkens högtidligheter uppfördes af ungdomen, samt vanligen voro författade och inöfvade af någon bland lärarne: i vårt fädernesland gå ganska långt till baka i tiden. Dessa voro dock mindre att anse såsom skådespel, beräknade på åskådarnes nöje, än såsom skolatiska öfningar, inrättade för att kontrollera lärjungarnes färdighet i latintalande, ty detta språk begagnades vanligen, äfven när komedierna voro af modernt ursprung. I skolordningen af 1571 föreskrifves att Terentii latinska komedier skola citeras utantill, och i konstitutionen för Strengnäs gymnasium af 1626 anbefalles att comoedier hvarje år skola uppföras, »antingen ur Frischlinus eller ur svenska historien». Frischlinus var för Tyskland i mer än ett afseende hvad Messenius var för Sverige, en orolig ande, som, ehuru med långt mindre skuld, beredde sig sin egen ofärd, och dertill en väldig författare af komedier; hans Rebecca uppfördes i svensk öfversättning 1616 af skolungdomen i Örebro, såsom hr Karlson berättar i sitt arbete, «Blad ur Örebro skolas historia». Kort tid förut hade för första gången en svensk komedi, *Thisbe*, författad af skolrektorn i Arboga, magister Magnus Olai Asteropherus, blifvit uppförd af der varande skolgossar, och

i Upsala agerades under J. Rudbecks och Messenii ledning flitigt komedier och tragedier både på svenska, grekiska och latin. Efter Messenii afgang från Upsala förföllo de dramatiska öfningarna derstädes, men upplivades många år derefter, när då varande studenten Urban Hjärne, den sedermera så berömde arkiatern, erhöill tillåtelse att i en af salarne på Upsala slott, på en af Olof Rudbeck d. ä. förfärdigad teater, inför Carl XI och hela den akademiska senaten uppföra åtskilliga skådespel, som han sjelf författat, bland andra tragedien Rosamunda. Äfven dessa dramatiska föreställningar afstannade, då upphofsmannen och hans förnämsta medspelare lemnade universitetsstaden, men de upptogos några år derefter, då, enligt Tessins berättelse, »någre unge studenter sammansatte sig och under gamle doktor Olof Rudbecks samt professor Lagerlöfs direktion upprättade en formel théâtre, spelandes derpå allehanda skådespel uti fyra års tid, samt hade den nåden att hennes majestät drottning Ulrika Eleonora (Carl XI:s gemål) tvenne gånger i egen hög konglig person hedrade deras skådeplats med sin nådiga närvaro, samt i anseende till deras förhafvande bevisste dem allehanda nådetecken». F. A. Dahlgren, som i sina »Anteckningar om Stockholms theatrar» anför denna citation ur greffe C. G. Tessins promemoria till drottning Ulrika Eleonora angående teaterväsendet, tillägger att studenterna, lifvade af det kungliga bifallet och sannolikt på hög uppmaning, 1688 begäfvos sig till hufvudstaden för att der offentligen uppföra sina skådespel, samt att detta var det första skådespelaresällskap i egentlig mening som funnits i vårt fädernesland.

Vi hafva ofvanföre sett att dessa unga konstnärer icke voro aktörer i modern yrkesmening, utan snarare amatörer, och på samma gång dramatiska författare: några af dem, Fredrik Th. Bergman, Daniel Wallenius, Georg Törnqvist och vår Isaac Börk, uppnådde en icke ringa litterär utmärkelse. Någon kvinnlig scenisk konstnär fans icke vid detta sällskap, utan kvinnorolerna spelades här, liksom vid de likartade studenttrupper som i andra länder ströfvade omkring och gäfvos offentliga föreställningar i de större städerna, af de yngsta manliga ledamöterna i sällskapet, hvilkas utseende, hållning och röst dertill bäst lämpades sig. Det hade varit allt för mycket stridande mot tidens uppfattning af det passande att låta

qvinor uppträda på scenen; väl hade sådant utomlands kommit i bruk, men vid Carl XI:s stränga hof var ett sådant sjelfsväld otänkbar. Truppen upplöstes 1691, för att, såsom Tessin säger, »hvar och en söka sin lyckas vidare befordran, varandes nu (1738) större delen af dem döde uti vackra tjänster, men en eller annan af dem lever ännu, i hederliga embeten».

Fastän Sverige icke hade några inhemska skådespelare före de här nämnda studenterna, hade landet likväl icke saknat produktioner af främmande konstnärer: redan år 1592 hade »Engelske komedianter» gifvit föreställningar i Nyköping vid högtidligheterna i anledning af hertig Carls förmälning, men sannolikt voro dessa engelska komedianter ingen ting annat än tyska lindansare och equilibrister, hvilka färdigheter på den tidens språk kallades för »engelska konst». Utländska aktörer inkommo allt fortfarande i riket, tyska, franska, italienska och kolländska, samt voro understundom anställda på ordinarie stat. Ett holländskt komediantsällskap under ledning af Johan Baptist ankom till Stockholm 1666 och blef genom öppet bref antaget i tjänst hos då varande förmyndarestyrelsen, till dessa höga herrars »recreation och ergetzlighet»; de skulle mot ett årligt anslag, 1000 rdr af allmänna medel, hvarje år på beqvämlig tid infinna sig för att spela i hufvudstaden, och till teater uppläts åt dem den så kallade Lejonkulan, der de sedermera efterträdades af Börk och hans studentkamrater.

Namnet på den skådeplats der de unge Apollosönera uppträdde var långt mindre förnämligt än sjelfva lokalen, som genom sin närhet till det kungliga slottet, med hvilket den stod i samband genom en täckt gång, samt de ofta upprepade kungliga besöken intog en framstående rang bland den tidens byggnader, och jemte sin djuriska benämning förde den ståtligare titeln af »Den kongliga skådeplatsen». Af gamla ritningar öfver den forna slottsbyggnaden, som af hr bibliotekarien Klemming nyligen blifvit offentliggjorda — ty det är en offentlig hemlighet hvem utgifvaren är till arbetet »Ur en samlares anteckningar» — kunna vi göra oss noga reda för belägenheten af den tidens kungliga teater. Det var ett icke synnerligen stort trähus, som låg ungefär der obeliskens nu står, utanför Storkyrkans östra gafvel, och med sin södra vägg i nästan samma linie med kyrkans södra fasad. Namnet kom deraf att

på samma ställe hade någon tid förut ett par lefvande lejon varit förvarade, det ena af dem »eröfradt» i Prag 1648, det andra en skänk af hertigen af Kurland till drottning Kristina. Mellan slottets sydvestra hörn och Bollhusplatsen gick då varande vallgravven, öfver vilken var lagd en bred brygga, som vaktades af två kolossala trälejon, uppsatta på höga postament, troligen till minne af det lefvande lejonpar som vid tidpunkten för vår berättelse väl länge sedan gått ur tiden. Deras minne fortlever ännu i den nordvestra bastionen, der nu den lilla trappan leder upp från Mynttorget, som bar lejonnamnet och fortplantade det utan tvifvel på Lejonbacken redan förr än de nu der befintliga bronslejonerna blefvo uppställda. Lejonkulan kallades också »Nya Bollhuset», till skilnad från »Gamla bollhuset», som var beläget på den plats der Finska kyrkan nu står.

Det upsaliensiska skådespelaresällskapet kallade sig, förmodligen till skilnad från äldre utländska komediantrupper, *Den Swänska Theatren*; det låg i denna titel på en gång en nationalitetsförklaring och, såsom det synes, en officiel benämning, ty på den äldsta upplagan af den förut omtalade balletten »Lyckopris» heter det, att den är på konungens födelsedag den 25 november 1689, »I Aldra diupaste Underdånighet Af Dän Swänska Theatren Dansat äg anstält». Man kan utan svårighet tänka sig, hvilket stort steg konsten hade tagit från de kringresande utländska putsmakarnes groteska upptåg, för hvilka det egentliga skådespelet blott var en bisak, till dessa bildade ynglingar, hvilka utan tvifvel på sin aktion nedlade lika mycket möda och studier som på sitt författarskap och derigenom också af den tidens *beau monde* syntes hafva tillvunnit sig den lifligaste välvilja. Under de sex år som Upsalasällskapet spelte i Lejonkulan hade sjuetterna vexlat, så att hela antalet af de studenter som här uppträdt inom samma korta tiderymd uppgifves till ett par hundrade; möjligen spelte dock en afdelning samtidigt i Gamla bollhuset.

Denna framgång vans emellertid icke utan ansträngningar och de unga konstnärskollegianterna hade åtskilliga fördomar att bekämpa, mot hvilka deras företag sannolikt skulle hafva strandat utan den höga protektion af hvilken de voro i åtnjutande. Den framställande konstnären lever på allmänhetens bifallsyttringar och har i alla tider offentlig

fordrat dem såsom sin rättighet: de gamla romerska histrionerna uppmanade sina åskådare att klappa händerna — *Valete et plaudite* — och Shakespear uttrycker på mer än ett ställe i sina stycken sin önskan att det gunstiga publikum måtte hafva haft anledning till belåtenhet med hans sällskaps prestationer. Ett sådant vädjande till allmänhetens bevägenhet var icke heller främmande för våra upsaliensiska skådespelare; bland de nio dramatiska stycken som innehållas i den förut nämnda Löberöds-handskriften, är det ett, det sista i ordningen och benämndt *Valete Theatren*, emedan sällskapet dermed ville säga farväl åt sin publik och sina sceniska sysselsättningar samt på samma gång rättfärdiga sig inför sina åskådare, kritiker och afundsmän. Enligt den gamla dramatiska traditionen uppträder en person, kallad Epilogus (slutord eller efterspråk), och uttrycker sin glädje öfver att den dag kommit då tropen får skiljas vid sin teater, icke af bristande kärlek till konsten, åt hvilken den med fröjd egnat sig, utan för den myckna förtret och afund som omgifvit deras bemödanden. Nu kommer en lång distrib om omöjligheten att på en gång tillfredsställa allas anspråk: en har sin lust i granna garderobers och vackra aktörer, en annan i burleska upptåg, en tredje älskar det gråtmilda o. s. v. Bristerna erkännas beredvilligt, men de böra skrivas på räkningen af de spelandes ungdom. En rättvis kritik upptages med tacksamhet, men mot hat och smådetal har man rätt att försvara sig.

Nu uppträder en ny personlighet, Antilo-

gus (motsägaren), hvilken med Epilogus börjar en formlig disputationsakt om värdet af sceniska framställningar i allmänhet och om värdet af Upsalastudenternas i synnerhet. Här talas om sedeöfningar, säger motsägelsens ande; vackra seder hafven I lärt! Jo jo men, invänder Epilogen; jag kan visa att ingen af dem som deltagit i våra öfningar och pröfvat sina gåfvor icke derigenom »blitt förmerat», lärt sig tala rent och tydligt, skicka sig väl och förvärfva menniskokänedom. Affären har slagit någorlunda väl ut: man har som inträdesafgift till bästa platsen tagit 1 carolin (ungefär $\frac{1}{4}$ rdr specie) samt $\frac{1}{2}$ carolin för den sämre platsen, och de som hafva haft ett godt ord att säga skådespelarne hafva fått komma in gratis — de senare äro dock de som mest haft att prata och klandra. Antilogus tycker att de unga herrarne gerna kunde hafva blifvit kvar i Upsala vid sina studier, hvarpå Epilogus medgifvor att det varit mycket godt om så kunnat ske, men de unga männen skulle också lefva, och derföre samlade de nu litet penningar för att sedermera kunna återtaga sina studier. — Men passar också en sådan sysselsättning för *studenter*? — Kan hända det passar sig bättre för dem som förr skött syl och becktråd! — Epilogus måttar härmed ett öfverlägset hugg åt handtverksge-sällernas plumpa sceniska föreställningar under medeltiden och början af den nyare; det smakar något för en *liber studiosus* att inför högsta vederbörande få tala ur denna ton! Slutligen förklarar sig Antilogus i alla af-seenden öfvervunnen i följande ord:

Antil. Jag ger mig wunnen, äg bekänner dät mäd Eder,
Så mykkt lag kan sij, att tanken varit god,
Äg ij åtminston' wijst, att äk dän Swänska blod
Kan artas till hwad hälst för nättheter äg seder:
Att ij ha wijst mot En, sãm där på har tordz swurit
Att Swänska språket äy är lämpligit här till,
Dät är, för hwilket lag här äfter stadigt will
Ämbyta tanken, sãm tillförene lag burit...

(De ta af sig hattarna, äg wända sig till fälket).

Epil. Så biuder ödmiukt nu wår Öfning Er farwål,
Äg takkar för dän Nåd, dän tjenst och all dän Ära,
Mäd hwilken ij ha täktz wår' Skådespel så nära,
Att wij bekänna kan, mäd allrabästa skäl,
Dät wij äy någon gång wår öfning dragit äpp,
Sãm ikke någre af förnähma äss beskådat;
Ja esãmåftast äk de Höga äss benådat,
Fast Lykkans swårhet har äss hindrat i wårt håpp...
Sij, Er wij äffra upp nu ödmiukt hwad wij äga,

Såm våra Skalder, däm wij ha Er förebrakt;
De ha af wyrdna hwad såm fins uti vår makt,
Fast mot Er wärdighet de litet kunna wäga!!

Derefter öppnas i bakgrunden af teatern »Inre skåderummet», framvisande Apollo med de nio muserna, »sittiandes på en wakker Parnass». Först talar Apollo en sonnett, hvarefter muserna sjunga och spela fyra strofer, och sist täflar Antilogus med Epilogus i artiga verser till de kungliga personerna och den öfriga ärade publiken.

Ett liknande försvarstal för sällskapets föreställningar börjar hr Isaac Börks drama Darius. Först inträder Prologus med en vörd-

nadsfull helsning till publiken, betydande sin tillfredsställelse att ännu en gång få göra sin reverens för denna höga församling, som genom sin närvaro visar att den begriper värdet af de dramatiska idrotterna och inser att inga skadliga tidsfördrif här öfvas. Brister och ofullkomligheter finnas öfver allt, således äfven här, men vill man med välvilja och utan förutfattade meningar bedömma hwad som erbjudes, så torde väl domen utfalla gynsamare. Övännerna må säga hwad de vilja:

Däd Skönt nå'n Momi Bror skull med sin lätta Tunga
(: När på Fulkomlighet han äwen lyte får :)
Hoos Räthsint Folk kanskie og lagt på öwan vår,
Lär Dokk een Oskuld sidst här öwer Segren siunga.
Så lär, när Sinnet ey tillförene är bunnit,
När som eth ofalskt Bröst will wäl betänka alt,
I blanda Talet med nå' lindrigare Salt,
Okk intet föllia straxt hwad så i hogen runnit.
Wj dra i ödmiukhet där om en stadig Tanka
Till Er, som afwundzMan ha' gjort oss nå' förstält',
Till Er, som trott de ord, Wår owän om oss fält,
Ath I Er alldeles från des wrånga mening sankta.
Män du, som wander ä' att ha ditt lust og löje
I Folkz Förtahl og alt till illa tyda uth,
Som själfwer wrång (: hwad rart :) gör arg' ok wrånga Slut,
Dig Wj förtänka ey, män lämna i ditt Nöje.
Wi glädz, att wj oss få som underdånigst hugna,
Att högt upplyste wett och Musers älskare
De än ha siälf-mant lust wår öfning till att se;
De till wår Skygd, än förr, ey finnas mera twungna.
Sj de, som sankat ey ett ringa fel i giöpnar,
Og, skiönt en liten Skull, dokk ey på gullvikt wägt,
De gjort att (: efter vj hos däm dän ynnest ägt :)
Wår Skåd-Platz till dess tjänst i ödmiukhet sig öpnar.
Og med hwad Ämne han ha' tänkt sin Pljkt att wjsa,
Så lär Darii Namn ha redan giort bekant.
Wj om Er Nåd ok gunst förwissa oss, så sannt
Som nu og detta skier Er godhet till att prisa.

Efter detta författarens företal till »åskådarena» och en omständlig förteckning öfver de i hvarje scen uppträdande personerna, med ett kort angifvande af deras karakterer, börjas sjelfva skådespelet med en latinsk välönskan, *Fausto utinam omine*. Styckets innehåll är i korthet följande.

Första akten börjar i den persiska konungens läger: teatern är delad i två mot åskådaren öppna »skåderum», platsen innanför

och utanför det kungliga tältet. Konungarnes konung har nyss lidit ett nederlag och befinner sig på flykten för den macedoniska Alexander. Bessus, Baktrianernas furste, och Nabarzanes, Darii fältöfverste, stämpla mot konungen och rådslå om medel att fångsla honom, för att sätta sig i besittning af hans makt och sjelfva öfverlemna honom lefvande i fiendens händer. Konungen, som bevisat dem välgerningar, är blind för faran men

varnas af Patron, grekernas öfverste, hvilken är honom tillgifven; Patron råder honom att till sin livvakt taga greker, som äro pålitlige, och bortskicka perserne, som äro honom otrogne. Konungen tackar Patron för hans goda vilja, men kan icke tro på sina landsmäns oredlighet och vill icke öfvergifva de sina; det skulle för öfrigt tjena till intet att visa misstro, då perserna äro mer än fyra gånger så talrika som grekerna. Darius vill hellre mottaga döden af de sina. Nu kommer Bessus och varnar i sin ordning konungen mot Patron, den bedrägliga greken, som försöker

stifta oenighet mellan monarken och hans folk: han är ju en främling, som hvarken har hus eller hem och således intet att förlora; om konungen anförtrot sig åt honom, så bereder han sin egen ofärd. Darius svarar derpå att Alexander säkert skall straffa hvarje förräderi, antingen det kommer från perser eller greker, samt att han är väl tillfreds att mottaga döden af de sina. Bessus går, och Darius slutar akten med en monolog, som icke är utan sin patos, hvaraf vi anföra en del:

Darius.

Wäl gick Du söter ut og som En Konga-Wän,
Män kommer kanskie inn att här Darium fängzla,
Att för ditt Smikker-tal min kropp med Bojor ängzla
Okk Twinga Blodets Fart i ådrarn' Wända giän.
Män tro, att iag dokk blir, hwad som iag hafwer sagt!
Tro intet, döden ska' min Ed og lofwen rygga!
När mina ben de sig i Grafwen hwjla trygga,
Lär kroppz ok Samwetz-Pin bli Eder sidsta Wakt.
Så lär i ångra sent, hwad i mig hafwa giort,
Okk pusta ut bland Eld og rök Er lön, Er smärta:
»Kom Död, och dela snart däd brända Mänskio-hiärta,
Som aldrig tänker dö og Askan gie sin Ort!»
Er Aska blir ok sen Dän ärbar' Jorden Tung,
Er lär förhatligt Namn långt efter döden lefwa,
Er lär Odödlighet med sådant lof be-brefwa!
I Wille Peiser, I! hur tiänte i er Kong?
Hur bar I wyrdna för att blodga Eder Hand
Uthi dess dråp, dän i dok lif og Trohet swurit,
Tills hwilkens hängn som Er Ert Fosterland ha' burit?
Dänn ha' i skiändligt mör't, og siälf för-rädt Er land!

I andra akten fortsättes sammansvärjningsintrigen. Artabazus, Darii marskalk och tillgifna vän, upprepar Patrons råd och vill, då det icke antages, döda sig sjelf, men Darius uppmanar honom att rädda sig och lefva, för att utkräfva hämd på de brottslige. Efter ett gripande afsked går konungen in i sitt tält; utanföre samtala Artabazus och Patron samt besluta sig för att följa konungens råd. Derefter uppträda de sammansvarne, men bringas i bestörtning af den oro som uppkommit i lägret i anledning af ett rykte att Darius tagit sig sjelf af daga.

I den följande »öppningen» framställes Darius fängslad, bevakad af fyra perser och på ett upprörande sätt hänad af de sammansvarne, som just lägga råd om att till Alexander utlemna sin fänge men under tiden bemäktiga sig och utdela hans skatter, samt att

taga trohetsed af den persiska hären. Fjerde akten visar oss en »skogstheater med berg och små tält här och der». Alexander låter sin af forcerade marscher ansträngda armé rastas och håller krigsråd med sina öfverstar; derefter uppträda de sammansvarne, som blifvit korsade i sina planer och tänka på flykt: Darius skola de döda, i fall han ej frivilligt följer dem. Alexander har nemligen erhållit underrättelse om förraderiet och ger befallning om de flyendes eftersättande, för att om möjligt rädda sin kungliga fiende.

I femte och sista akten uppträder å nyo Alexander, sedan han slagit den persiska armén på flykten och vunnit en afgörande seger. De förrådiska satraperne eftersläs, och Alexander lofvar att de skola få sin förtjenta lön. Ett rykte hade kommit att Darius hade blifvit afdagatagen; »Alexander blir af dättha

Tal hel Flat ok nästan häpen,» ty han löper fara att icke mot sin olycklige motståndare kunna bevisa sitt vanliga högsinne. Han befaller derföre att trakten skall noga genom-

sökas. I den följande scenen uppträder en af hans öfverstar, Polystratus, trött och törstig, med en monolog som är värd att höra.

Polystratus.

Nu Ha' wist Solen siälf, som wa' förnämsta Gud,
Hos dän som dänna gång sin Spijra nödgas lämna,
Hopsamlat all sin Eld, dän Oförrätt att Hämna,
Ok sändt de Fyra wär här om eth alfwart bud!
Ty nu af Hetha må man smäkta aldels bort,
Ok ingen återhåld ell' lijsa där på kiänner;
Bå' Mod och Blod däd snart i ådrarne förbränner.
Ah! wägen wure mig till Wathnet då så kort
Som Plågan min ä' swår, som Törst och Maktlöshet
Ha giördt mig obeqwäm ath länge gå ok bjda.
En infödd Pers han sa': Råth här på dänna Sjda,
Ok Wjd eth lindeträ, han kiällan flyta Weet.
Ah! att däd wore däd, som mig för Ögat står
Og syns sin' löf så rijkt på alla Sijdor breda!

Han ser sig om, och får se kiällan.

Jo Takk du skiära blå, som mig ha' tåkz hijt leda,
Hwar iag min stora Tärst ok hetta lindra må!

Han tar af sig Stormhatten, ok drikker.

O liufwa Nectar-drik! o klara Silfwer Flod,
Hwars gienom-Luthrad' Smak ey någon gythia qwäfwer,
Som Rena ådran ur dän kalla Jorden Häfwer!
Du till din Dygder mer än Pindi Ström ä' god.

Drikker åter.

Nu ha' iag släkt min Tärst, nu ä' iag wäl förnöjd.
En himlens Gunst, ath iag med sådant hälse-drikka
Fikk Tungan ok mitt alt till Förra friskhet qwikka!
Nu går iag, skiöther wäl, i lägret till min Slögd;
Nu kan iag säya däm som plågas lijkt som iag,
Hwar de sku finna däd som de så trägit önska.
Män lät sj, wakra Trä! i Wår ok winter grönska!
Og lät ey hettan dig förskriwa någon lag!
Jag ä' dig skyldig nog, skiönt iag nu lämnar dig.

Just då upptäcker han Darius, svårt sårad liggande på jorden, och känner igen honom. Darius ber Polystratus gifva sig litet vatten och skickar döende en vänlig afskedshelsning till den macedoniske segraren. Nästa scen framställer två qvinnor, Sysigambis och Darii gemål, som klaga öfver den persiska konungens fall och uttrycka sin egen sorg. Sedan de gått in finner sig Alexander med sina generaler; de samtala om den döde, och Alexander utbrister i några rörande betraktelser. Efter något ytterligare tal går sviten bort och lemnar Alexander ensam med liket. Der- efter utträder han ur tältöppningen, aftager sin hjälm och håller ett afskedstal, med hvil-

ket pjesen slutar. Utrymmet tillåter oss ej denna gång några flere citationer, men vi hoppas en annan gång i en eller annan form finna plats för en eller flere, ty bekantskapen med vår äldre vitterhet ingår icke hos oss såsom annorstädes i den allmänna bildningen, och det kan icke skada att våra läsare få någon föreställning om ett af våra äldsta inhemska skådespel. Poesien är såsom vi sett ganska medelmåttig, och i plananläggningen är Curtius följd med en slafvisk trohet. Framsteget är emellertid betydande, och vi kunna väl tänka oss att stycket, sorgfälligt uppfördt af bildade och hoppgivande ynglingar, icke förfelade sitt intryck på den förnämna försam-

lingen. Språkets utseende i skrift är från-stötande nog, i synnerhet om man jemför det med språket i Gustaf I:s bibel, och det fri-kostiga användandet af talspråkets former, äfven i helt och hållet oträngdt mål, är rent af motbjudande. Men modersmålet var den tiden, liksom nu, föremål för reformatoriska bemödanden, och de båda Upsalaprofessorerne Lagerlöf och Aurivillius sträfvade med alla krafter att införa den fonetiska rättsskrifnings-grundsatsen. Författarens egen konsekvens är icke fullständig: man ser hans bemödande att åstadkomma hvad han, liksom hans moderna efterföljare, sannolikt ansågo för den rätta fosterländska ljudbeteckningen, och har gått längre än de i användandet af bokstafven *ä*, ehuru han understundom glömmet sig; icke heller är han fullt följdriktig i utkastandet af bokstafsbindelserna *ek* och *qv*, så att man ibland finner »qual» i omvexling med »kwal» o. s. v. Utgifvaren, som för sin del icke synes hylla denna så kallade språkreform, följer, såsom naturligt var, med diplomatisk noggranhet skriftsättet i sitt original och anmärker helt opartiskt: »Man finner emellertid att den fonetiska rättstafningsprincipen, som i våra dagar börjat vinna allt mera erkännande, redan för 200 år sedan hade sina anhängare, hvilka icke tvekade att gå i spetsen för rörelsen, och att efter bästa förmåga visa sin tro med sina gerningar». En renare smak kastade kort derefter detta skriftsätt öfver bord, och sådant torde äfven snart blifva den moderna »reformens» öde.

En stor del af inledningen är egnad åt biografiska undersökningar, och utgifvaren har med lika mycken skarpsinnighet som flit begagnat de sparsamma källor som stodo till hans föfogande. Från år 1691, då »dän Swänska theatern» upphörde, äro Isaac Börks lefnadsöden höljda i dunkel. Så mycket framgår emellertid af gamla matriklar och andra urkunder, att han fortsatt sina studier vid universitetet i Dorpt, sedermera kommit till Narva och der fått en sekreteraresyssla (konsistorienotarie) samt på samma gång blifvit teologie lektor vid der varande svenska skola. Han var då helt ung: redan 1696 utfärdades för honom kunglig fullmakt såsom rektor vid denna skola, men icke längre fram i tiden än 1701 finnes samma embete upptaget af en annan, och Börk hade således sannolikt aflidit detta år eller det föregående, före eller nära samtidigt med slaget vid Narva. »Det blir i alla händelser», anmärker författaren,

»en ganska kort lefnadsbana, redan i manna-årens första blomstring afbruten af döden.»

Såsom ett exempel på de svårigheter med hvilka en forskare af detta slag har att kämpa kan nämnas en anteckning i Hülphers Genealogiska Samlingar, hvilka i handskrift finnas i Westerås bibliotek. Det är en till hälften oläslig rad, som i tryck har ungefär följande utseende:

(*grat: 1693 & Camit. i Dorpt*)

Tecknet närmast framför ordet *Camit.* ser ut som ett grekiskt *psi*, hvars senare krok blifvit afbruten, eller såsom Jupiterstecknet i gamla almanackor. Hvad dermed menas är svårt att veta, men förmodligen var det endast ett af dessa märken med hvilka man vill särskildt fästa vikt på det efterföljande. Så mycket kan emellertid af anteckningarna gissas, att det måste vara frågan om någon lyckönskningssång, och då man vidare tänker på att 1693 var sekularåret för Upsala möte, ligger den gissningen nära, att Börk samma år hållit ett festtal vid universitetet i Dorpt med anledning af Upsala mötes jubileum, och det obegripliga ordet *Camit.* kan ju vara en otydlig skrifning för det latinska ordet *cecinit* (han qvad), sålunda betecknande att talet varit på vers. För att bringa reda i denna invecklade sak har lyckligtvis uti Lunds universitetsbiblioteks samling af akademiska program från Upsala blifvit påträffadt ett tillfälligtvis der inkommet program från universitetet i Dorpt, utfärdadt af dess då varande rektor, professor Olof Hermelin. Det inledes med ett försvar för svenska språkets heder, värdighet, kraft och uttrycksfullhet, hvarpå exempel anföras, och detta språk bör, ehuru uppodladt, icke tillbakasättas för främmande, särdeles i poetisk behandling och då fäderneslandets stora minnen skola högtidlighållas. Derefter tillkännagifves att Isaac Börk, en lofvande ung man af Dala nation, som redan förut gifvit prof på lyckliga poetiska anlag (i någon slags lyckönskningssång, *grat.*), nu skall aflägga ett ytterligare sådant, genom ett prydligt och för dagens festlighet, den 3 mars 1693, passande skaldeqväde, på universitetets stora auditorium.

Sålunda hjälper den ena skenbart obetydliga uppgiften den andra, och man får fram spridda biografiska data, som sedan komma historieskrifvaren till nytta. Hvad sådana till utseendet värdelösa detaljer duga till, visar sig af hr Anreps arbete »Den svenska slägtboken», ett verk som en gång fullän-

dadt skall blifva till stor nytta för vår inhemska litteratur. Hr Karlson har äfven i sin inledning uppställt en hel massa slägtaflor för familjen Börk eller Björk, och lika så gifvit en mängd detaljer rörande de öfriga deltagarne i hans dramatiska sällskap. Den tidens vitterhet bestod till en öfvervägande del af tillfällighetsverser vid namns- och fö-

delsedagar, bröllop, begrafningar, akademiska disputationer o. s. v. Utgifvaren har med stor flit forskat i sådana samlingar och lyckats sammanställa derur hemtade uppgifter till värdefulla personalkroniker. Den möda han nedlagt på sitt arbete förtjenar så mycket hellre att erkännas, som den i ekonomiskt afseende naturligtvis varit lönlös.

Fredrik Alexander Funck.

Knapt en vecka hade förflutit sedan Första kammarens medlemmar talrikt följde stoftet af J. J. Nordström till grafven, förr än ett nytt dödsbud ingick, som var egnadt att väcka den djupaste bestörtning och det lifligaste deltagande. Liksom Nordström var friherre Funck en bland de främsta prydnaderna för den krets från hvilken han så plötsligt rycktes bort, så olika de än voro i öfrigt. Funck var, ehuru i mer än ett fall tillgifven de konservativa åsigterna, väsentligen den nya tidens och de nya förhållandenas man: till dem hörde den ojemförligt betydligaste delen af hans offentliga verksamhet, och hans sinnesriktning, ehuru hvarken saknande djup eller omfattning, var företrädesvis vänd åt det praktiska lifvet. Han hade en stor beläsenhet och ett vaket deltagande för sin tids idéella sträfvanden; så hafva vi hört få personer hysa en mera afgjord afsky för dödsstraffet, och i afseende på de stora samhällssanningarna, såsom tankens, forskningens och bekännelsens frihet, var han omutlig. Men dessa sympatier, liksom hans varma tillgifvenhet för tonkonsten, af hvilken han sjelf var en lycklig utöfvare, fingo aldrig komma fram annat än i det enskilda lifvet; såsom offentlig man höll han sig uteslutande till statsförvaltningsangelägenheter, och det var nära nog en öfverraskning att höra honom vid den sista riksdagen yttra sitt bifall till ett förslag om införandet af en representation för häradet. Allt sedan de nya kommunallagarnes antagande hade han, med ett enda undantag, då han var hindrad af den urtima riksdagen 1871, varit ordförande i Östergötlands landsting, som 1866 med stor enighet valde honom till länets representant

i Första kammaren. Hans ädla och redbara personlighet, hans frisinnade tänkesätt i allt hvad som rörde finansväsendet och den ekonomiska lagstiftningen, samt hans stora affärsskicklighet, beredde honom allt ifrån den första riksdagen en plats i statsutskottet och ett stort inflytande inom kammaren, der han till en början slöt sig till majoriteten eller, såsom det då kallades, det Wærnska partiet. Omständigheterna förde honom sedermera närmare den fraktion af kammaren som nu mera, ehuru oegentligt nog, plägar kallas för regeringspartiet; denna förändrade ställning daterar sig i sjelfva verket från den urtima riksdagen, då han, om än ogerna, stälde sig på regeringens sida. Af naturen tveksam och ytterligt samvetsgrann, erkände han mer än en gång huru svårt han hade att fatta ett afgörande beslut. Han var otroligt arbetsam, och han bidrog derigenom såsom vice ordförande i statsutskottet jemte ordföranden att bringa riksdagsarbetena till ett tidigt slut. Friherre Funck var en af dessa sant goda medborgare och sant älskvärda människor som lemna en smärtsam tomhet efter sig på platsen der de stått.

Innehåll:

	Sid.
Furst Bismarck och de preussiska kyrkolagarne	353.
Litteratur:	
Darius. Ett förut otryckt svenskt drama, af	
Isaac A. Börk	360.
Fredrik Alexander Funck	368.

Stockholm,

tryckt hos A. L. Normans Boktryckeri-Aktiebolag, 1874.